

TEMEL İNSAN HAKLARI BELGELERİNİN TARİHÇESİ

HISTORY OF BASIC HUMAN RIGHTS DOCUMENTS

АДАМ УКУКТАРЫ БОЮНЧА НЕГИЗГИ ДОКУМЕНТТЕРДИН ТАРЫХЫ

Özet: İnsan hakları, her bireyin doğuştan sahip olduğu ve devletlerin öngördüğü kanunlara aykırı olmadığı müddetçe kimsenin mahrum bırakılamayacağı olanakları ifade etmektedir. Bu haklar, sahip olduğu değerleri, ırkı, düşüncesi, coğrafyası, dili, dini, cinsiyeti ve rengi bakımından ayırım gösterilmeksizin tüm insanlar için geçerlidir. İnsan hakları, bireyin doğumundan itibaren var olması nedeniyle insanlık tarihi kadar geniş bir geçmişe haizdir. İlkçağlardan modern devlete kadar geçen süreç içerisinde insan hakları için birçok mücadele verilmiştir. İnsanın haklarının var olduğunu sadece bireylerin veya devletlerin girişmiş olduğu eylemler de göremeyiz. Buna bağlı olarak dinlerinde insanın hakları yönünde savları var olmuştur. Buradan hareketle bu çalışma içerisinde, ilk çağlardan günümüze kadar ilan edilmiş temel insan hakları belgelerinin kısa tarihçesi ele alınacak ve bu belgelerin insan hakları bağlamındaki katkılarına değinilecektir. Kuran-ı Kerimdeki ayetler incelenecek ve insan hakları belgelerine nazaran daha köklü bir geçmişe ve muhtevaya sahip olduğu ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Temel İnsan Hakları Belgeleri, İnsan Hakları, Kur'an'da İnsan Hakları, Eşitlik, Özgürlük.

Abstract: Human rights represent the possibilities that each individual has by birth and that no one can be deprived unless it is contrary to the laws prescribed by the states. These rights apply to all people without discrimination in respect of their values, race, thought, geography, language, religion, gender and color. Human rights have a history as wide as human history because of their existence since the birth of the individual. Many struggles for Human Rights have been given during the period from the early ages to the modern state. We cannot see the existence of human rights only by actions taken by individuals or states. There have been arguments about human rights in the religions. In this study, the brief history of the basic human rights documents that have been published from the early ages to the present day will be discussed and the contributions of these documents in the context of human rights will be addressed. The verses in the Qur'an will be examined and it will be stated that they have a more established background and more content than human rights documents.

Keywords: Basic Human Rights Documents, Human Rights, Human Rights in the Qur'an, Equality, Freedom.

Аннотация: Адам укуктары эгерде бул мамлекеттер тарабынан каралган мыйзамдарга карама-каршы келбесе, ар бир адам төрөлгөндө ээ болгон жана эч ким ажырата албаган мүмкүнчүлүктөрдү билдирет. Бул укуктар, алардын баалуулуктар, раса, ой жүгүртүү, аймактын, тил, дин, жарым жана түстүү айырмачылыкты жок, бардык адамдарга карата колдонулат. Адам укуктары, адам төрөлгөндөн бери бар, анткени адамзаттын тарыхы сыяктуу эле көп тарыхка ээ. Биринчи учурдан тартып азыркы мамлекеттерге чейин болуп өткөн процессте адам укугу үчүн күрөш көп болду. Биз жеке адамдардын же мамлекеттин алдында жасаган иш-аракеттерде гана адам укуктары бар экенин көрө албайбыз. Ушуга байланыштуу, адам укуктары боюнча алардын дининде макулдашуулар бар болчу. Ошондуктан, бул изилдөөнүн алкагында алгачкы күндөрдөн тартып, биздин күн-

гө чейин жарыяланган адам укуктары боюнча негизги документтердин кыскача тарыхы каралат жана адам укуктары контекстке бул документтердин салымы каралат. Курандагы ырлар изилдөө жана адам укуктары боюнча документтерге караганда туңгуюкка өткөн жана мазмуну менен чагылдырылат.

Түйүндүү сөздөр: адам укуктары боюнча негизги документтер, адам укуктары, курандагы адам укуктары, теңдик, эркиндик.

Giriş

Tarihi çok eskilere dayanan insan hakları, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın mağlubu olan Alman savaş suçlularını yargılamak amaçlı kurulan Nürnberg mahkemeleri ile önemli bir dönem noktası yakalamıştır. Bu mahkeme insanlığa karşı işlenen suçların cezalandırılması niyetiyle insan haklarının gelişimi noktasında önemli bir yer teşkil etmiştir (Uzun, 2003: 27-29; Gül, 2018). Bu girişimle birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Birleşmiş Milletler (BM), insan haklarının korunması ve gelişmesinde önemli bir örgüt olmuştur. 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin (İHEB) yayımlanmasıyla insan hakları ikili ve çok taraflı anlaşmalarda yer edinmeye başlamıştır (Kırdar, 1998). Günümüzde modern insan hakları şeklinde adlandırılan gereklilik, 15. ve 16. yüzyıla kadar dayandırılmakla birlikte Hollandalı bilim adamı Desiderius Erasmus'un, Rönesans akımıyla birlikte ortaya çıkmış Hümanizm öğretisinden ileri gelmektedir (Alatlı, 2016: 443-445). Yine aynı dönemde yaşamış olan İspanyol Papaz Bartolome de Las Casas'da, insanın akli bir varlık olduğuna ve bu bağlamda birtakım hakları elinde bulundurduğuna dikkat çekmiştir. 18. yüzyılda yaşamış ve liberalizmin en önemli temsilcilerinden biri olan John Locke ise insanların akılla donatılmış özgür ve eşit bireyler olduklarına vurgu yapmaktadır (Arslan, 2013: 194; Akıllıoğlu, 2015: 166-167).

İnsan hakları olgusu Antik Yunan medeniyetinde önemli bir yer tutmaktadır. Aristo, demokratik katılım, eşitlik ve mülkiyet hakkı üzerine yaptığı vurguyla ön plana çıkmaktadır (Mulgan, 1990: 195). Platon ve Sokrates'te bu dönemde insan haklarına katkı yapmış isimlerdir. Platon, yurttaşlık kavramını ortaya atmış ve dönem içerisinde yurttaşların haklarını konu alan birtakım söylemleri gündeme getirmiştir (Yıldızdöken, 2015: 60). Sokrates ise, kişinin önce kendini bilmesi ve kendinin farkında olmasının gerekliliğini vurgulayarak bu şekilde diğer insanların haklarına saygılı olunabileceğini ortaya koymuştur (Boeri ve Brasi, 2017).

Helenistik döneme denk gelen Stoacılık felsefesi de köleliğin insanlık onuru açısından negatif bir gerçeklik olduğunu ve insanların bağımsız birer varlık olması gerektiğini savunan bir düşünce akımı olagelmıştır. Bu anlamda Stoicizm, insan hakları tarihinin en eski felsefi kaynaklarından biri olarak kabul görmüştür. Bunun yanı sıra Antik Yunan düşünürlerinden olan Sofistler de insan haklarına atfettikleri önemle öne çıkmışlardır. Gezgin öğretmenler şeklinde adlandırılan Sofistler insanlığın daha iyi nasıl yaşayabileceğine dair araştırmalar yapmışlar, özgürlük ve eşitlik adına söylemlerde bulunmuşlardır. Sofistlerin insanın özgür bir varlık olduğuna ve geliştirdiği yetenekleriyle daha iyi bir yaşam koşulunu elde edebileceğine dair çıkarmış olduğu yasalar da bulunmaktadır (Gemalmaz, 1986: 1-5).

Ortaçağ döneminde düşünceler genellikle tanrı eksenli olmuştur. Yöneticiler ise, yönetebilme güçlerini dönem içerisinde yine tanrıdan almıştır. Bu döneme gelene dek tam anlamıyla insan haklarından söz etmek mümkün

değildir. Bunun en önemli nedeni insana atfedilen değerler Tanrıya veya Tanrısal değerlere atfedilmiş olmasıdır. 14. ve 17. yüzyıllar arası Avrupa'da Rönesans akımıyla birlikte ortaya çıkan değerler, insani değerlerinde beraberinde gelişmesinde büyük etken olmuştur. Bu dönemde keşfedilen pusula ile birlikte insanlar deniz aşırı seferler düzenleyerek yeni coğrafyalar keşfetmiş ve bir arada yaşama bilincinin daha da farkına varmışlardır. Bunun sonucunda iletişim gelişmiş ve temel insanlık anlayışı olan Hümanizm'de ilk olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerle birlikte Ortaçağ'ın katı din anlayışının yerini insana atfedilen değerler almıştır. Reformlarla birlikte yumuşatılan katı din öğretileri özellikle Martin Luther'in öncülüğünde gerçekleştirilmiştir (Akbaş, 2017).

18. yüzyıl insan aklının temel alındığı bir dönemdir. Bu dönemde insanlar edindikleri bilginin doğruluğunu açıklayabilir düzeye erişmiş olmakla birlikte bunu deney ve gözlem yoluyla somutlaştırabilmişlerdir. Sanayi devriminin de gerçekleşmesiyle, insanlık daha rahat yaşam koşullarına erişmiş ve hak arayışları başlamıştır. İnsanlar artık derebeylerin koymuş olduğu yasalar yerine hukuk yasaların önemini kavramaya başlamışlardır. Aydınlanma Dönemi'nde insan haklarıyla ilgili en önemli çıktılar insanlığa sunan düşünür Jean Jacques Rousseau olmuştur. Rousseau, doğal durum tezinde insanlığın özgür ve eşit olduğunu savunmakla birlikte toplumsal hayatın varlığıyla ortadan kalktığını öne sürmektedir. İnsanlar bu durum karşısında devlet kurumunu oluşturmuş, haklarını ve özgürlüklerini devlet aracılığıyla teminat altına almayı öngörmüşlerdir. Rousseau, insanlığın devletle arasında yapmış olduğu anlaşmaya Toplum Sözleşmesi (İçtimai Mukavele) adını vermiştir. Bu fikir demokrasiyi savunmakla birlikte insan haklarının Avrupa ve Amerika'da gelişmesinin önünü açan, oldukça önemli bir gelişme olmuştur (Kuhn, 2006; Bayar, 2019).

Kurucusu Lao-Çe (MÖ. 604) olan Taocu yaklaşım, insanların doğuştan iyi ve eşit olduklarını öne sürmektedir. İnsan haklarının da önemle üzerinde durduğu adalet noktasında Lao-Çe, şayet bir toplumda adaletin varlığı tartışılır hale gelmişse o toplumda adaletin var olmadığına işaret etmiştir. Taocu yaklaşım devletin bireye açık müdahalesine karşı çıkmakta ve bu müdahalenin en aza indirgenmesi için açık yasaların çıkarılması gerektiğinin inancındadır. Ayrıca devletin gereğinden fazla vergi almaktan kaçınması gerektiğini öne süren yaklaşım şayet tersi olursa bu durum toplum içerisinde eşitsizliğe yol açabileceğini vurgulamaktadır (Şenel, 1995: 106-107). Konfüçyüsçülük ise Lao-Çe'nin tezinin tam tersi bir şekilde bireyin özgürlük alanının genişletilmesini değil siyasi iktidarın güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Güç, 2001: 43-65). Bu düşünce insan haklarının ancak güçsüz bir iktidarla adaletsiz bir hale geleceğini öngörmektedir. Ayrıca kurucusu M-Ti olan Mo-Ti öğretisi de toplum içerisinde hoşgörü ve sevginin temel olması gerektiğini savunmakta ve ancak bu şekilde yönetim ve toplumda kargaşa ortamının son bulacağını ifade etmektedir (Eberhard, 1969: 58).

1. İnsan, Hak ve İnsan Hakları

İnsan haklarının kavramsal çerçevesini çizmek için *insan* ve *hak* kavramlarının tanımlanması gerekmektedir. Buradan hareketle insan, diğer canlılarda da olduğu üzere yaşamını idare ettiren organizmalardan oluştuğu için biyolojik bir yönü bulunmakla birlikte toplum içerisinde sahip olduğu konum nedeniyle de toplumsal bir varlıktır. İnsan, dünya üzerindeki her canlı gibi doğar, büyür, yaşamını idame ettirebilmek adına eylemlerde bulunur ve ölür. Sahip olduğu aklı ve düşünme kabiliyeti nedeniyle diğer canlılardan üstün olan insan kendini yönetebilir, eğitebilir ve mevcut koşulları kendine uygun hale getirebilir. İnsan haklarının süjesi olan insanın sahip olduğu hak, bireye hukuki düzen tarafından tanınan ve korunan menfaatler olarak tanımlanmaktadır (Sencer, 1992: 3; Gözler, 2011: 486).

İnsan hakları, insanın insan olması hasebiyle doğuştan sahip olduğu hakları belirtmektedir. İnsan hakları, temelinde devlete karşı korunmayı ve insanın kendini geliştirmesi açısından elzem koşulları temin etmesi olarak tanımlanabilir. İnsan hakları bir insanın haysiyetle insanca muamele görmeyi hak ettiği ahlaki ve rasyonel bir varlık olmasıyla bağlantılıdır. Uluslar veya uzmanlaşmış gruplar sadece kendilerine özgü belirli haklara sahipken, insan hakları; yaşadıkları mekândan bağımsız olarak yalnızca yaşadıkları için herkesin sahip olduğu haklardır. İnsan hakları, ırk, cinsiyet, uyrukluk, etnisite, dil, din veya başka herhangi bir statüde olursa olsun tüm insanlara özgü haklardır. İnsan hakları, doğumdan ölüme kadar her şahsa ait temel hak ve özgürlüklerdir. Nereden geldiğiniz, ne düşündüğünüze veya hayatınızı nasıl seçtiğinize bakılmaksızın sahip olunan haklardır.

2. İnsan Hakları Belgelerinin Tarihçesi

2.1. Hammurabi Kanunları

Hammurabi Kanunları, M.Ö. 18'inci yüzyılda dönemin Babil Kralı Hammurabi'nin söylemleriyle oluşan yazıtlardır (Vincent, 1904). Bu kanunlar "Kodeks Hammurabi" olarak adlandırılmakta bilinmektedir. Hammurabi'nin bir zamanlar Babil'i yönetmiş olan Lipit Ishtar isimli Kralın yazmış olduğu yazıtlardan (MÖ 1920) etkilendiği Hammurabi Kanunları incelendiğinde Lipit Ishtar isminin çıkmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak her ne kadar Hammurabi, Kral Lipit Ishtar'ın kanunlarından etkilense de farklılık gösterdiği belirtilmektedir. Çünkü Hammurabi Kanunları'nda rastlanan kanun koyucu metinlere Lipit Ishtar ve benzeri yazıtlarda rastlanılmadığı ifade edilmiştir. Bu da Hammurabi Kanunları'nı hukuksal metinlere kaynaklık etme bakımından bir kaç adım öteye taşımaktadır (Weidner, 1951: 379-381).

Hammurabi Kanunları, M.Ö. 1750-1700 yıllarında ele alınmış olup siyah diorit stel üzerine işlenmiştir (Koçak, 2014: 170-177). Özellikle ticaret, tarım, evlilik, hırsızlık gibi birçok konu üzerine kanunlar ortaya koyan Hammurabi, günümüz modern hukuk sisteminin de oluşmasına katkıda bulunmuştur (Canpolat, 2015: 2). Hukuki anlamda daha çok kısas sistemi çerçevesinde ele alınan Hammurabi Kanunları, Akad dilinde yazılmış olup içerisinde oldukça katı hükümler barındırmakta ve cezalandırmalar oldukça ağır bir biçimde gerçekleşmekteydi. Örneğin, ailesinin düzenini tam anlamıyla sağlayamamış bir kadının nehre atılması veya eşine karşı zinada bulunan bir kadının suçu kesin olmasa dahi kendini bir şekilde kanıtlama zorunluluğu gibi hükümler söz konusu olmaktadır. Aksi takdirde

kadın suçundan dolayı yine nehre atılmakla cezalandırılmaktaydı (Florioti ve Demirci, 2013: 30-32). Hammurabi kendinden önce yazılmış olan metinleri de derlemiş ve kendi koyduğu kanunlar ile birleştirip reforme etmiştir. Ayrıca bu kanunlar daha çok Hükümdar Hammurabi ile veziri arasında geçen mektuplaşmalardan alıntılanmış ve söz konusu yazıtlar bu şekilde ortaya çıkarılmıştır (Tosun, 1963: 128).

Hammurabi Kanunları; Giriş, Kanunlar ve Sonuç olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Hammurabi, dönemin yeni tanrısı Marduk'a atıfta bulunarak hükümdarlığa Marduk tarafından getirildiğini ve getirilme sebebinin ülkede adaletin sağlanması olduğunu vurgulamaktadır. Sonuç bölümünde ise kendinden övgüyle bahseden Hammurabi, ülke içerisinde doğruluğun yükselmesi, haksızlığın ise en aza indirgenmesi adına söylemlerde bulunmuş olup haksızlığa uğrayan kimselelerin bu kanunlardan faydalanarak aydınlanabileceğini ileri sürmüştür (Tosun, 1963: 129-130). Hammurabi Kanunları 282 maddeden oluşmaktadır. Kanunlar daha çok Tanrının hükümdara verdiği buyruklar ekseninde gelişme göstermiş olup kanunların dayandığı dini temellerin meşruluk kazanmadan direkt olarak uyulması yönünde ibareler yer almaktadır. Günümüzde yasal olarak nitelendirilen kanunlar, modern hukuk sisteminde kişi ve medeni hukuka atıf yapmasıyla oldukça değerlidirler. Medeni kanuna ithafen tek eşlilik esasının temelleri de yine Hammurabi Kanunları'na dayandırılmaktadır. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda rasyonel birey modeline değinen Hammurabi, toplumsal ilişkileri oldukça medeni bir çerçevede ele almıştır. Ayrıca insan hakları ekseninde ele alınan kadın ve çocuk haklarına da değinmiş olup bu noktada kadınlara kendi medeni haklarını savunabilecekleri bir alan oluşturmuştur. Kadının kocasından kalan mirasta hak sahibi olması ve bu mirası istediği şekilde yönetebilmesi bu duruma iyi bir örnek teşkil etmektedir (Ateş ve Ünal, 2004: 27-28).

2.2. Kiros Silindiri

MÖ 550 yılında Büyük Pers Krallığı'nı kuran İkinci Kiros, çok uzun yıllar ayakta tutmayı başardığı bu krallıkta farklı toplumları oldukça başarılı bir şekilde bir araya getirmiş ve kolektiflik bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Nagy, 2015). Kiros farklı kültürlerle ve dinlere göstermiş olduğu ayrıcalık ve hoşgörüsü oldukça ön planda olmuştur. Farklı halklardan oluşan topluluklara göstermiş olduğu hoşgörü ve inisiyatif ile insan haklarının savunucu olarak tarihe geçen İkinci Kiros, MÖ 539'da Kiros Silindiri'ni ve bu tarihten itibaren kendisinin dünyanın gerçek efendisi olduğunu tüm halka duyurmuştur (Bülbül, 2014: 223-224). İkinci Kiros tarafından Babil'de yazdırılan Kiros Silindiri, tarihte bilinen ilk insan hakları bildirgesi niteliğinde olup halklar arasında baş gösteren din, dil ve ırk ayrımcılığına son verilmesi gerektiğini önemle vurgulamaktadır.

Kiros Silindiri dönemin sık kullanılan dili Akadca ile kaleme alınmış ve kilden yapılmış silindir bir levha üzerine işlenmiştir. Kitabede kişi ayrımcılığının yasaklanmasının yanı sıra kazanılan zaferler ve Büyük Kiros'a ait önemli bilgiler de yer almaktadır. Büyük Kiros yayınlamış olduğu bildiride demokrasiye vurgu yaparak kişilerin kendilerini yönetenleri seçme haklarının bulunduğunu öne sürmüş, devletlerarası uyuşmazlıklara değinmiş ve bu uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla çözüme kavuşturulması gerek-

tiğinin önemle üzerinde durmuştur. Yine kişilerin can ve mal güvenliğinin garanti altına alınması gerekliliğini vurgulamıştır (Erdoğan, 2016: 11).

2.3. Asoka Fermanlar

Asoka fermanlarının esas çıkış noktası “tolerans” kavramı olarak tasvir edilmektedir. Arapça kökenli ortaya çıkmış olan bu kavram günümüzde hoşgörü ve müsamaha anlamlarında kullanılmaktadır (Price, 2016: 47). Batı da ise “tolerans” şeklinde hayat bulan bu kavram özellikle Hristiyan toplumlarında diğer dinlere ve mezheplere karşı tanınan ayrıcalık olarak öne çıkmıştır. Bu ayrıcalık ilk olarak Antik Yunan ve Roma Medeniyetlerinde kendini göstermiş olup özgür düşünce ortamının ortaya çıkmasında katkısı oldukça büyük olmuştur. Asoka Fermanları’nda özgür ve hoşgörüye dayanan bu düşünce ortamında MÖ. 272-231 yılları arasında Antik Hindistan’da Maurya Hanedanlığı’nın hükümdarı olan İmparator Büyük Asoka tarafından oluşturulmuştur (Karaoğlu, 2015: 12).

Büyük Asoka, Budizm öğretisinin kapsamını oldukça genişleten bir kişilik olarak tarihe geçmiş ve Budizm’in hoşgörüye dayanan değerlerini tüm insanlığa yayma idealini taşımaktaydı. İmparator Büyük Asoka, halkın her türlü ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra hiçbir canlının canına zarar verilmemesi ve idam cezasının kaldırılması gibi girişimlerde bulunmuştur. Kral Asoka’nın bu denli insan haklarına önem vermiş olmasının arkasında yatan en büyük neden Budizm inancını benimsemiş olmasıdır. Bu inanç doğrultusunda “Ahimsa kuralı” olarak adlandırılan öğretiyi benimseyen Asoka, öğretinin gerekliliklerini yerine getirmek için büyük bir özveri göstermiş olup Asoka Fermanlarını da bu öğreti çerçevesinde ele almıştır (Anbarlı, 2006: 99). Ahimsa kuralının öğretisine göre hiçbir canlına zarar verilmemeli, öldürmekten ve şiddetten kaçınılmalı ayrıca tüm canlılara saygı ile yaklaşılmalıydı. Asoka, insan haklarına verdiği bu önemin yanı sıra hayvan haklarının da savunuculuğunu yapmış bir imparator olarak ta bilinmektedir.

2.4. Medine Vesikası (Sözleşmesi)

Hz. Muhammed on üç yıllık Mekke’de süren tebliğ sürecinden sonra Medine’ye çeşitli baskılar nedeniyle hicret etmiştir. Hz. Muhammed’in göç etmesinden sonra Medine’ye vardığında gerçekleştirdiği önemli işlerden biri de Medine Vesikasıdır. Enes bin Malik’in evinde başta Müslümanlar olmak üzere Yahudilerin ve diğer halkların haklarını garanti altına almak adına imzalanmıştır. Ayrıca anlaşma hukuki, siyasi ve sosyal birliğin sağlanması ve toplumsal barışın oluşturulması açısından da büyük önem taşımaktadır (Okuyan, 2008: 160). Bedir savaşından sonra imzalanan ve imza atan her kabilenin aslında barış içerisinde yaşam sürdürmesi açısından önemlidir (Demirci, 2012: 260).

Mekke’den Medine’ye göç eden Müslümanların en-sar-muhacir kardeşliği de insan hakları bağlamında büyük anlam arz etmektedir. Bölgede yaşayan insanları tek ümmet olarak kabul eden Medine vesikasıyla ilk modern ulus-devletinde kurulduğunu ifade edilmiştir. Medine Şartı, batı otoriteleri tarafından “Batı dünyasının en önemli yazılı belgesi ve en eski yazılı ulusal anayasa” olarak kabul edilmiştir (Arjomand, 2009: 555; Yıldırım, 2009: 439). Yalnızca ilk yazılı anayasa anlamında önemli olmayıp aynı zamanda çoğul toplum için ilan edildiği, her vatandaşa eşit haklar verdiği ve onlara hükümet konularında söz hakkı tanıdığı için modern bir anayasa niteliğine de sahiptir (Ahmed, 2015).

Kırk yedi maddeden oluşan Medine vesikasında Allah’tan korkan ve inananların, isyancı unsurlara ve iman edenlere karşı haksızlık yapanlara, günahı, düşmanlığı veya yolsuzluğu teşvik edenlere karşı geleceği ifade edilmiştir (madde 13). Gerek toplumsal kurallara ve gerekse de devlet yönetiminde meydana gelebilecek olumsuz davranış ve söylemlere karşı imzalanan bu vesikada yer alan maddeler insan hakları açısından önemlidir. Bir müminin dini inancı olmayan bir kişi adına bir mümini öldürmeyeceği (madde 14), herhangi bir konuda ihtilafa düşüldüğü takdirde devlet başkanı olan Hz. Muhammed’e başvurulacağı (madde 23), dini anlamda özgürlük tanınması (madde 25a ve madde 16), kendilerine tabi olan Yahudileri dışlamaksızın koruma altına alacağı (madde 16) gibi maddeler insan hakları bağlamında önem taşımaktadır (Sancaklı, 2003: 23-51).

2.5. Veda Hutbesi

Hz. Muhammed’in vefat etmesinden üç ay önce binlerce insana hitap ettiği ve Hz. Peygamberin son vasiyeti olarak değerlendirilen hutbedir. 632 yılının Ocak ayında Hz. Peygamber hac için hazırlanmaya başlamış, çevresindeki sahabelerine ve Medine dışındakilere de hazırlık yapmalarını ve Medine’de toplanmalarını emretmiştir (Özdemir, 2014: 99-100). Hz. Peygamber’in 124 bin insana seslendiği ifade edilen bu hutbe, günlük yaşantıdan devlet yönetimine kadar büyük çıkarımlar sağlanabilecek nitelikte bir hutbedir (Dam ve Karataş, 2014: 55). Günlük yaşantı açısından ve insan hakları bağlamındaki çıkarımlardan biri insanların birbirlerinin hayatlarına saygı duyması gerektiridir. Veda hutbesinde bu durum şöyle ifade edilmiştir: “*Mekke nasıl kutsal bir şehir ise canlarınız, mallarınız, namus ve şerefizin de öylece mukaddesdir, her türlü tecavülden korunmuştur.*”

Veda hutbesinde; “*Ashabım! Dikkat ediniz, cahiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye devrinde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır*” diyen Hz. Peygamber’in yaşam hakkına verdiği önem ortaya çıkmaktadır (Bayraktar, 2010: 269). Ayrıca emanete ihanet etmemeyi ve emaneti sahibine teslim etmenin gerekliliğini de vurgulayarak mülkiyet hakkı açısından da önem beyan etmiştir. Veda hutbesinde bu durum; “*Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa, onu hemen sahibine versin*” şeklinde aktarılmıştır. Erkek ve kadınların birbirleri üzerinde hakları olduğu vurgusu aslında eşitlik vurgusudur. “*Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah’ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah’ın emriyle helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır*” hitabıyla eşitlik vurgusu ifade edilmiştir.

2.6. Magna Carta

Magna Carta (Büyük Şart), dünyanın en ünlü belgelerinden biri olup Anglo-Amerikan siyasi sisteminde önemli bir yer teşkil etmektedir (Viorst, 1967; Painter, 1947: 42). Magna Carta 1215 yılında karşılaştığı politik krize pratik bir çözüm olarak İngiltere Kralı John (1199-1216) tarafından yayınlanmıştır. Magna Carta, Kral John tarafından 15 Haziran 1215’te çıkarılan, iç savaş tehdidi nedeniyle 1216, 1217 ve 1225’te değişikliklerle yeniden yayınlanan İngiliz özgürlükleri tüzüğüdür. Ayrıca Magna Carta İngiliz anayasasının temel taşını oluşturmuştur.

Kral ile soylular arasında imzalanmış ve toplamda 63 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerden 9 tanesi özgür-

lüklerle ilgilidir. Kendisinden sonra imzalanan belgelere örnek teşkil eden belgeye göre, kimse kendisine eşitlerinin kararı olmaksızın ve bir yerel kurala dayanmaksızın özgürlüğünden ve mülkünden yoksun bırakılamaz (Akıllıoğlu, 1995: 122). Egemenliğini hukukun üstünlüğüne tabi ilan ederek ve “özgür erkekler” tarafından tutulan özgürlükleri belgeleyen Magna Carta, Anglo-Amerikan hukuk alanındaki bireysel hakların temelini oluşturmuş olup Birleşik Devletler Haklar Fikri Hukuku’nda (1791), dünyanın birçok başka anayasal belgesinde, İHEB’de (1948) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde (1950) büyük etkisi olmuştur (Hazeltine, 1917: 22).

Magna Carta, ülke genel meclisinin izni olmadan zorla askerlik bedeli olarak vergi alınmayacağı söylemiyle haksız kazanç karşı çıkılmış (madde 12), Londra’nın geçmişte bünyesinde barındırdığı tüm özgürlükleri koruyacağı (madde 13), kocasının ölümünden sonra dul bir kadının hiçbir zorlukla karşılaşmadan evlilik payını ve mirasını alabileceği (madde 7) ve tekrardan evlenmek istemediği takdirde evlenmeyeceği (madde 8) konusunda tanımış olduğu haklar ile kadın haklarına verdiği önemi ortaya koymuştur. Hiçbir kimsenin bir şövalyelik ve toprak borcunun gerektiğinden fazla hizmet etmeye zorlayamayacağı vurgusuyla çalışma hakkı gözetilmiştir. Hür bir insanın yapmış olduğu kötülükten dolayı büyük bir cezaya çarptırılmadan orantılı bir şekilde ve yaşamına engel tanımayacak şekilde cezalandırılması maddesiyle yaşam hakkı garanti altına alınmıştır (İlal, 2011: 216-219).

2.7. Kanuni Sultan Süleyman Kanunnameleri

Kanuni Sultan Süleyman, 30 Eylül 1520 tarihinde tahta çıkmış onuncu Osmanlı Padişahıdır. Kırk altı yıl hüküm süren Kanuni döneminde Osmanlı İmparatorluğu en parlak devrini yaşamıştır. Kanuni, Kuzey-Güney yönünde gerçekleştirdiği seferlerle İmparatorluğun uç sınırlarını genişletmiş ve bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun etkisi oldukça geniş alanlarda yayılma göstermiştir. Bu anlamda dış siyasette oldukça etkili olan Kanuni, devlet içerisinde gerçekleştirmiş olduğu bürokratik düzenleme ve kanunname reformları ile döneme damgasını vuran bir padişah olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde belirli konular üzerinde kanun hükümlerini içeren belgeler kanunname olarak adlandırılmaktadır. Kanunnameler oldukça kısa ve sınırlı olabildiği gibi tüm imparatorluğa hükmedecek nitelikte de uygulanabilmektedir. Kanunnameler içerdiği konular bakımından oldukça geniş olmakla birlikte ceza hukuku, vergi hukuku, kamu hukuku, idari yapı, toplumsal yapı ve devlet yapılanması gibi konularda da oldukça ileri düzeyde bir hukuk anlayışı sunmaktadır. Dönemin hukuk anlayışı yine en parlak dönemini Kanuni Sultan Süleyman ile yaşamıştır. Kanuni’nin reforme ettiği kanunnamelerin esas temeli yedinci Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet’in ilan ettiği Reaya Kanunnamesine dayanmaktadır (Ergin, 2016: 10). Reaya Kanunnameleri ile yolsuzluklara son verilmesi ve vergi düzenlemeleri gibi reform hareketleri gerçekleştirilmiş olup Osmanlı tebaasının haklarının garanti altına alınması amaçlanmaktadır. Bu kanunname Müslümanların yanında gayrimüslim reayanın haklarını da savunmaktadır. Bahsedildiği üzere esas çıkış noktası Reaya Kanunnameleri olan Kanuni Kanunnameleri, genel kanunname özelliği taşımakta olup imparatorluğun tüm bölgelerinde geçerlilik göstermiştir.

Genel kanunnameler çerçevesinde ele alınan Kanuni Kanunnameleri üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Fatih Sultan Mehmet’in ceza kanunnamesinin reforme edilmiş şeklinden meydana gelmektedir. İkinci bölüm, Osmanlı Devleti içerisinde yer alan tımarlı ve kapıkulu sipahilerin yükümlülüklerini belirlemeye yönelik kanunlardan oluşmaktadır. Son olarak üçüncü bölüm ise, Osmanlıda bulunan reyalara yönelik olup bu kesimin sahip olduğu hakları ve sorumlulukları ele almaktadır (İnalçık, 2001: 333-335). Kanuni sıfatı kendisine, öncesinde yayınlanmış olan kanunları birleştirip reforme etmesinden ötürü verilmiştir. Kanuni, İslam Hukuku esaslarına göre düzenlediği bu kanunları, Kanunname-i Ali Osman adını verdiği anayasa niteliğindeki bir metinde toplamıştır (Ak-gündüz ve Öztürk, 1999: 148-152).

Şer-i Hukuk kuralları çerçevesinde hazırlanan bu kanunlar; idari, mali, askeri ve dini ayırt edilmeksizin tüm halkı konu almaktadır. Kanunnamenin birinci bölümünde ceza hükümleri yer almakta ve bu çerçevede adam öldürme, şarap içme, kadın ve çocuk kaçırma, hırsızlık yapma gibi suçlar oldukça ağır bir şekilde cezalandırılmaktaydı (Heyd, 1983: 636-640). Örneğin Şer-i Hukuk çerçevesinde ele alınan hırsızlık suçu, malın bozulmadan geri iadesi ya da bedenen karşılığı şeklinde iki şekilde cezalandırılmaktaydı. Kanun hükümlerince ödenen bedel, el kesme şeklinde tanımlanmış olup bu yaptırımın İslam Hukukunda yeri oldukça önemlidir (Baba, 2013: 80-81). Dolayısıyla Kanuni Kanunnameleri her koşulda adalet anlayışını öngörmekte ve bu doğrultuda suçu tam olarak tespit edilmeden kimse herhangi bir cezaya tabi tutulmamaktaydı (Eke, 2015: 147-148). Yine anne ve babasını öldüren suçlular ise şer-i hükümler neyi emrediyorsa ona göre yargılanmaktaydı. Bunun yanında ise, Osmanlı reayasının idare katında bulunan yöneticilerden korunması adına bir takım kanunlar da çıkarılmıştır.

2.8. Hak Dilekçesi (Petition of Right)

İngiltere’nin yazılı bir anayasasının olmaması ve bundan dolayı parlamentonun zaman zaman elde ettiği zaferler sonucunda ilan edilmiştir. Hak Dilekçesi İngiltere parlamentosunun işletilmesi esasına dayanmaktadır. Hak Dilekçesi, kanuni ibareler içermekle birlikte anayasal niteliğe de sahip değildir. Soyut anlamda gelenek hükümlere sahiptir. Zaten İngiltere’nin geleneklerini koruma çabası da halen geçerli olan anayasal nitelikli kanunlarından anlaşılmaktadır. Anayasal nitelikli kanunların çıkış noktası parlamentonun egemen konumundan kaynaklanmaktadır. İngiliz parlamentosunun sınırsız yasama yapma gibi üstünlükleri de söz konusudur (Kara, 2012: 9).

1625 yılında Stuart Hanedanı’ndan Kral Birinci Charles’in tahta çıkmasından sonra Fransa ile girişilen savaş sonucunda İngiltere’de mali bozulmalar baş göstermiş ve haktan toplanan vergiler iki katına çıkarılmıştır. Kral Birinci Charles bu dönemde Avam Kamarası’nı kapatma girişimlerinde de bulunmuş olup parlamentonun egemen güç olmasına karşı çıkarak eski feodal düzeni tekrar getirmeyi amaçlamıştır. Fakat büyük ölçüde parlamentonun tepkisiyle karşı karşıya kalan Birinci Charles parlamento ile girdiği mücadeleden tam bir sonuç alamayıp nihayetinde parlamento ile anlaşma yoluna gitmiştir. Parlamento 1628 yılında Hak Dilekçesini Kral Birinci Charles’e imzalatmış ve böylece önemli bir zafer kazanmıştır (Sencer, 1990: 8-9). Bu belgede Kralın vergileri artırma ya da borçlanma yoluyla gelir elde etmesine karşı çıkılmış olup bir

nevi Magna Carta tekrarlanmıştır (Tuzcuoğlu, 1996: 285). Hak Dilekçesi kralın kimi yetkilerinin sınırlandırılmasının yanı sıra İngiliz halkının haklarını korumaya yönelik kanun maddelerini de içermektedir. Örf-i hukuk kuralları çerçevesinde ele alınan bu metin, insan hakları bağlamında değerlendirildiğinde önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanun metninde hiçbir kişi savunmasını sunmadan ya da suçu kesinleşmeden hapis cezasına mahkûm edilemez. Buna ek olarak yaşam hakkından da mahrum bırakılamaz gibi ibareler yer almaktadır. Ayrıca parlamento kararıyla, halkın hiçbir kesiminden keyfi vergi toplanmaması hükmüne de varılmıştır (Ridges, 1951: 191).

2.9. İngiliz Haklar Bildirisi (English Bill of Rights 1689)

İngiliz Haklar Bildirgesi, İngiliz Parlamentosu kararı ile ilan edilmiştir. 1689 Haklar Bildirgesi büyük ölçüde özgür ve demokratik bir toplumun vatandaşlarının veya sakinlerinin pozitif haklara sahip olmasına ilişkin bir bildiridir. Kral'ın eylemlerinin Parlamentoda temsil edildiği şekilde yönetilenlerin onayını gerektirdiği belirli anayasal gereklilikleri belirlemektedir. Bu bağlamda Birleşik Devletler Anayasası'nın ilk sekiz yasa değişikliğinin pek çok unsuru içeriğini yansıtır olsa da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Haklar Bildirisi de dâhil olmak üzere diğer haklar belgelerinden farklıdır. Haklar bildirisinde bazı insanlar ayrıcalıklara sahip olsalar da, tüm kadınlar ve erkekler yasanın üstünde değil, aynı zamanda bir devlet başkanı tarafından da ihlal edilemeyecek kadar temel hakların tadını çıkardığına dair artan inançla kanun haline gelmiştir. Bildirge, devlet başkanlarının ve otoritelerdeki diğer kişilerin yönetilenlere karşı sorumlulukları olduğunu ve kendilerine değil, halka karşı sorumlu olduklarına ilişkin görüşleri bünyesinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, Haklar Bildirgesinde Protestan dini hala imtiyaz hakkına sahiptir.

Bildirgenin insan hakları bağlamında katkısını anlamak için ilan edilen metnin maddeleri önem beyan etmektedir. Bildiri maddelerine göre parlamentonun onayı olmadan ve Kral'ın yetkilerine dayanarak olsa da yasaları iptal etmek mümkün olmamakla birlikte yasalardan muaf olmak da mümkün değildir. Ayrıca geçmiş dönemde kurulan ve yargılamanın kilise yetkileri tarafından yapıldığı mahkemeler ve tüm yönergeler yasadışı ve zararlıdır. Parlamento üyelerinin seçimi serbest olmakla birlikte parlamentoda konuşan bir kişinin konuşma özgürlüğü vardır. Bunlara binaen parlamentodaki tartışmalar ve görüşmeler parlamento dışından herhangi bir yerde soruşturma konusu yapılmamalıdır (Çeçen, 1999: 21).

2.10. Virginia Haklar Beyannamesi

Virginia Haklar Beyannamesi, İngiltere'nin On Üç Sömürgesinin kendisini Büyük Britanya Krallığı'ndan bağımsız ilan ettiği ve ayrılma gerekçelerini açıkladığı belgedir. 4 Temmuz 1776'da İkinci Kıta Kongresi tarafından onaylanmıştır. Delegele tarafından imzalanan ve Kongre'ye verilen el yazısı, halen Washington DC'deki Ulusal Arşiv'de sergilenmektedir. Beyanname yalnızca Amerikan tarihinde değil, özgürlük ve demokrasi tarihinde de önemli bir olaydır. Beyannameye göre bütün insanlar eşit şekilde yaratılır. Yaratıcı tarafından vazgeçilmez haklar ile donatılırlar ki bunlar: Yaşam, Özgürlük ve Mutluluk'tur. Bunlar yalnızca Birleşik Devletlerin kurucu etkenlerini değil, daha sonra Birleşik Devletler'deki sivil hakların mü-

cadelesi de dâhil olmak üzere diğer özgürlük mücadelelerinde kullanılacak bir emsal oluşturmuştur (Çalık, 2017: 50).

Belgeye göre tüm insanlar eşit ve özgür olmakla birlikte doğuştan bazı haklara sahiptirler (madde 1). Bütün gücün halka tesis edildiği ve halktan kaynaklandığı, dolaşısıyla hâkimler onların bugün emanetçisi ve hizmetçisidir (madde 2). Halkın, ulusun veya toplumun ortak yararı için kurulmuş bir hükümetin olması ve en kötü durumlarda bile en iyi hükmeden hükümetin olması gerektiği vurgulanmış (madde 3) ve tüm seçimlerin serbest olması ve kimse kimseyi rızasız bir şekilde vergi yükümlülüğüne sokamayacağı belirtilmiştir (madde 6). Ayrıca basın özgürlüğü (madde 12), din ve vicdan özgürlüğü (madde 16) gibi maddeler bu beyannamede de yer alarak günümüz insan hakları bağlamında önem teşkil etmektedir (Hunt, 1917: 276-289).

2.11. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi

4 Temmuz 1776'daki Kıta Kongresi tarafından kabul edilen ve Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayınlayan 13 koloni, İngiltere ile olan siyasi bağlantılarını koparmıştır. Deklarasyon, sömürgecilerin bağımsızlık arayışlarına yönelik motivasyonları özetlemiştir. 1770'lerin başında Kuzey Amerika sömürgecileri, vergilendirme ve sınır politikaları ile ilgili İngiltere emperyal politikaları ile giderek daha fazla çatışmaya başlamışlardır. Amerikan Devrimi Savaşı'nı sona erdiren antlaşma şartları uyarınca İngiltere, ABD'yi egemen ve bağımsız bir ulus olarak resmen kabul etmiştir (Armaoğlu, 2019: 48-49).

Amerikan bağımsızlık bildirisine göre insanlar eşit bir şekilde yaratılmışlardır. Ayrıca yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme haklarını da vazgeçilemez haklar olarak değerlendirmiştir. Bu hakları korumak amaçlı özgür insanlar da kendi aralarından bir yönetim şekli oluşturmakla birlikte bu yönetimin yönetilenlerden onay almasını istemektedirler. Şayet yönetimin halkın mutluluğu ve iyiliğinden ziyade olumsuz anlamda yönetim anlayışına yönelmesi halinde yönetimi de değiştirme hakkına sahiptir. Zorbalk ve yolsuzlukla yönetilen bir halkın düzene karşı gelmesi elzem olup düzeni yıkmak ve gelecek için daha güvenilir bir hayat standartlarına ulaşmak için çalışması gereklidir. İngiltere'nin ağır vergi yüklerinin daha da artmasıyla birlikte özgürlük temelli harekete geçen 13 koloni yeni bir devlet kurmuş ve vermiş oldukları mücadele insan hakları bağlamında önem arz etmektedir (Çeçen, 1999: 25; Armaoğlu, 2019: 49).

2.12. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi

İnsan haklarında temel bildirilerden biri olan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, Fransız İhtilaline ilham veren ilkeleri içermektedir. 1793 Anayasası ve 1795 Anayasası'nın önsözü ve benzer nitelikteki evraklar, 20 26 Ağustos 1789 tarihleri arasında Fransa Ulusal Meclisi tarafından kabul edilen 17 maddelik bildirinin önsözünü oluşturmuştur. Fransa'nın ulusal bir metni olmasının yanında 19. yüzyıla doğru sadece Fransız halkını değil bütün insanlığı kapsamı nedeniyle evrensel bir niteliğe bürünmüştür. Ayrıca İngiliz bildirilerine nazaran daha kesin ilkeler ortaya koymuş olup zaman ve yer bakımından daha geniş alana yayılmıştır (Civelek, 2011: 2).

Bu on yedi maddenin insan hakları bağlamında bir takım katkıları bulunmaktadır. Bildiriye göre insanlar eşit ve hür doğarlar (madde 1). Her siyasi birliğin amacı insanoğlunun doğal ve daimi olan hakları korumaktır. Bu hak-

lar Özgürlük, Mülkiyet, Emniyet ve Zulme karşı gelmektir (madde 2). Egemenlik millete dayalı olup (madde 3) bütün vatandaşların iradeyi belirlemede hakkı olmakla birlikte eşittirler ve tüm yüksek görev alanlarına, kamu görevlerine ve yeteneklerine göre istihdamlarına eşit derecede uygun olacak, erdemleri ve yetenekleri dışında hiçbir ayırım yapılmayacaktır (madde 6). Kanun yalnızca topluma zarar veren eylemleri yasaklama hakkına sahiptir ve yasalar tarafından yasaklanmayan hiçbir şey engellenemez (madde 5). Kanunla belirlenmiş haller dışında hiçbir kimse suçlanamaz ve tutuklanamaz. Ancak kanunun dışında yapılan bir eyleme karşı yapılan herhangi bir girişimde suçtur (madde 7). Kanun, sadece kesinlikle ve açıkça gerekli olan cezaları reçete etmelidir ve suç işlenmeden önce hazırlanan ve ilan edilen ve yasal olarak uygulanan bir kanun dışında hiç kimse cezalandırılmaz (madde 8). Bir kişinin tutuklanması esnasında şayet halen suçlu olduğu belirlenmemişse o kişiye yönelik sertlik ciddi bir şekilde engellenmelidir (madde 9). Kanun ve düzene müdahale etmediği sürece kimsenin düşünceleri ve hatta dini unsurları yüzünden rahatsız edilemez (madde 10). Fikirlerin ve görüşlerin özgür iletişimi, insanın en değerli haklarından biridir. Bu nedenle herhangi bir vatandaş, yasalarca belirlenen davalarda bu özgürlüğün kötüye kullanılmaması dışında, özgürce konuşabilmekte, yazabilmekte ve yayın yapabilmektedir (madde 11).

2.13. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

24 Ekim 1945 tarihinde gelecek nesilleri uluslararası çatışmadan kurtarmak amacıyla hükümetlerarası bir organizasyon olarak kurulan BM'in temsilcileri, 10 Aralık 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni resmen kabul etmişlerdir. BM, Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Vesalet Konseyi, Uluslararası Adalet Divanı, Genel Sekreterlik ve insan haklarına ilişkin olarak ta Ekonomik ve Sosyal Konsey olmak üzere altı ana organla kurulmuştur. BM Şartı, Ekonomik ve Sosyal Konsey'e, ekonomik ve sosyal alanlarda ve insan haklarının geliştirilmesi için komisyon kurma yetkisi vermiştir. Bunun örneği ise Eleanor Roosevelt başkanlığında BM İnsan Hakları Komisyonu'nun dünyanın tüm bölgelerinden temsilciler tarafından hazırlanmış ve tüm yasal gelenekleri de kapsayan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'dir. BM tarafından 1948'de kabul edilen belge, demokratik bir toplum için temel oluşturan otuz temel hakkı tanımlayan insan hakları belgesidir. Guinness Dünya Rekorları Kitabına göre, dünyadaki en çok çevrilen belgedir.

Genel olarak beyannamenin maddelerini incelersek, tüm insanlar eşit doğar, onur ve hakları bakımından eşit kabul edilirler. Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi herhangi bir ayırım yapılmaksızın bu beyannamede belirtilen tüm hak ve özgürlükleri kullanma hakkına sahiptir. Dahası, bağımsızlık, güven, kendi kendini yönetme veya egemenliğin herhangi bir sınırlaması altında olsun, bir kişinin ait olduğu ülkenin veya bölgenin politik, yargı veya uluslararası statüsüne dayalı olarak herhangi bir ayırım yapılmayacaktır. Herkesin yaşam, özgürlük ve şahsın güvenliği hakkı vardır. Hiç kimse kölelik veya esaret altında tutulamaz. Kimse işkenceye, zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz (madde 5). Herkes, yasalar önünde her yerde bir kişi olarak tanınma hakkına sahiptir (madde 6). Herkes yasa önünde eşittir ve herhangi bir ayırım yapıl-

maksızın yasa tarafından eşit korunması hakkına sahiptir (madde 7). Herkes, yetkili ulusal mahkemeler tarafından kendisine anayasa veya yasalar tarafından verilen temel haklarını ihlal eden fiiller için etkili bir çare bulma hakkına sahiptir (madde 8). Hiç kimse keyfi tutuklama, gözaltı ya da sürgüne maruz bırakılmaz (madde 9). Herkes, hak ve yükümlülüklerinin belirlenmesinde ve kendisine karşı herhangi bir cezai sorumluluğun bulunmaması halinde, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından adil ve açık bir duruşmada tam eşitlik hakkına sahiptir (madde 10).

3. Kur'an-ı Kerim'de (İslamiyet'te) İnsan Hakları

İnsan hakları belgelerinden ziyade dini anlamdaki kaynaklar, insanlığın temel haklarını ve yaşantısını büyük ölçüde tanımlayan kutsal kitaplardır (Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran'ı Kerim Tefsiri, <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>). Evrensel anlamda çağrı niteliğine sahip olan İslam'a göre ırk, dil, din ve cinsiyet gibi ayrımlar söz konusu değildir. İnsanlığın tek bir ümmet olduğu Yunus suresinde "İnsanlar tek bir ümmet idiler; sonra ayrılığa düştüler. Eğer Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, ayrılığa düştükleri hususlarda aralarında derhal hüküm verilir" şeklinde aktarılmıştır (Yunus Suresi, 10/19).

İslam adaletili olmayı emretmektedir. Bu durum "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil davranmamaya itmeyin. Adaletli olun; bu, Allah korkusuna daha çok yakışandır. Allah'a isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir" şeklinde ifade edilmiştir (Maide Suresi, 5/8). Kimsenin kimseye üstünlüğü olmadığı gibi erkek ve kadınların da eşit olduğu "Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti. Ben, erkek olsun kadın olsun -ki hep birbirinizdensiniz- içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O'nun katındadır" ayetiyle bildirilmiştir (Al-i İmran Suresi, 3/195). Yine Nisa suresinde "Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar" ayetine göre erkek ve kadınlar arasında ayırım olmadığı belirtilmiştir (Nisa Suresi, 4/124). "Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz" ayetinde de sâlih amel işleyen kişilerin erkek ya da kadın fark etmeksizin yapmış oldukları iyiliklere göre ödüllendirileceği belirtilmiştir (Nahl Suresi, 16/97).

Farklı dinlere mensup kişiler içinde İslam şöyle emretmektedir: "Allah, sizinle din uğrunda savaşmayı ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever" (Mümteherine Suresi, 60/8). Ayetten de anlaşılacağı üzere İslam, inanan insanlara karşı savaş açılmadığı takdirde savaş açmamayı da emretmiştir (Bakara Suresi, 2/191). Savaş durumunda dini anlamda başkaldıran ve savaş açan insanlara karşı savaşmayı emreden İslam aynı zamanda bir insanın haksız yere öldürülmesine karşı çıkmış ve ayeti kerimede şöyle buyurmuştur: "Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur"

(Maide Suresi, 5/32). Ayrıca haksız yere bir insanın öldürülmesini üzerine kisasın olması gerektiği ayeti kerimde şöyle açıklanmıştır: “*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine yetki verdik. Ancak bu velî de kısısta ileri gitmesin. Zaten o, alacağı almıştır*” (İsra Suresi, 17/33).

İslam'da Özel hayatın korunması gerektiği ayeti kerimelerde şöyle ifade edilmiştir: “*Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde düşünüp anlırsınız. Orada hiçbir kimse bulamadınızsa, size izin verilinceye kadar oraya girmeyin. Eğer size, «Geri dönün!» denilirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır. Allah, yaptığınızı bilir*” (Nur Suresi, 24/27-28).

İnsanların seyahat özgürlüğünün olduğu ayeti kerimde şöyle açıklamıştır: “*O, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına serendir. Haydi, onun üzerinde yürüyün ve Allah'ın rızından yiyin. Dönüş ancak onadır.*” (Mülk Suresi, 67/15). Bu ayetten sadece insanların seyahat hakkına sahip olduğu çıkarılmamalıdır. Ayet aynı zamanda tüm insanları kapsaması nedeniyle insanların eşit olduğu fikrini de ön plana çıkartmıştır. Yine insanların eşit olduğu ile ilgili bir diğer ayette: “*Herkesin yaptıklarına göre dereceleri vardır. Allah'ın onlara yaptıklarının karşılığını tastamam vermesi içindir. Asla kendilerine haksızlık yapılmaz*” (Ahkaf Suresi, 46/19).

Kuran'ı Kerim tüm insanlığın sahip olduğu hakları belirtmiş olup günlük yaşantıdan devlet yönetimine, ekonomiden adil yargılanma hakkına kadar birçok konuda hüküm getirmiştir. Bunlar arasında adaletle başvurma hakkı (Nisa Suresi, 4/59 ve 148; Maide Suresi, 5/39; Tevbe Suresi, 9/71; Bakara Suresi 2/256), sığınma hakkı (Tevbe Suresi, 9/7; Ali İmran Suresi, 3/97; Bakara Suresi, 2/125; Hac Suresi, 22/25), İktisadi anlamda haklar (Maide Suresi, 5/120; Casiye Suresi, 45/13; İsra Suresi, 17/20), İnanç ve Fikir hürriyeti ve hakkı (Ahzap Suresi, 33/60-61; Sebe Suresi, 34/46; Nisa Suresi, 4/83) ve adil bir yargılama isteme hakkı (İsra Suresi, 17/15; Ahzap Suresi, 33/5; Hucurat Suresi, 49/6; Necm Suresi, 53/28) gibi temel haklar İslam'da yer almıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

İnsan hakları, bireylerin sadece insan olmaları nedeniyle doğuştan sahip oldukları haklardır. Bu haklar dokunulmaz ve birbirleriyle iç içe geçmiş haklar olarak tanımlanmaktadır. Doğuştan gelen bu hakların dokunulmazlığının korunması zaruridir. İnsan hakları devletin ya da benzeri üst bir otoritenin var olduğu dönemlerden itibaren toplum nezdinde ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla imparatorluklar veya devletler, kişilerin haklarını dönem dönem yazıtlarla, kanunnamelerle ya da anayasalarla güvence altına almayı amaçlamışlardır. Modern anlamda insan hakları vurgusu birçok kaynakta sadece Batı eksenli değerlendirilmekte ve Rönesans, Reform ve Aydınlanma düşüncelerinden hareketle ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Ondan öncesine ait belgeler ise modern anlamda insan haklarından uzak bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Fakat bu noktada Kuran'ı Kerim bu yanılmayı kırmak açısından oldukça önemli bir kaynaktır. Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman Kanunnameleri içerisinde yer alan birçok kanun Kuran'ı Kerim'e atıfta bulunmakta ve bu doğrultuda ortaya koyduğu şer-i hükümlerle İslam dininin insan haklarına bakış açısını yansıtmaktadır. Bu bağlamda insanların hak ve

onurunun korunmasını ele alan ve insan hakları açısından önemli bir rehber Kuran'ı Kerim olmuştur.

Batı eksenli düşünmek modern söylem çerçevesinde ele alınan belgelerin öncesini değerlendirme noktasında yetersiz kalacaktır. Yine aynı şekilde Medine Vesikası'nın 1215 tarihli Magna Carta'dan ise altı yüz yıl önce, 1787 Amerikan anayasasından bin yıl önce ve 1948 İHEB'den bin üç yüz yıl önce yapılan bir sözleşme olmasına nazaran günümüz dünyasındaki çoğu anlaşmalarda da bahsedilen hak ve özgürlüklere büyük önem vermesi veya bu belgelerle aynı hususları barındırması açısından önemlidir. Modern anlamda insan hakları yazımında dini referanslara yer verilmemektedir. İnsan haklarına yönelik modern anlamdaki düzenlemeler ile İslam'ın hükümleri kıyaslandığında İslamiyet'in hak ve hürriyetler alanında sağlamış olduğu katkı daha büyüktür. İslam hukuku insan hakları bağlamında değerlendirilen belgelerden ziyade daha geniş ölçekteki konularda dahi hüküm koymuştur. Bu konulardan bazıları köle hakları, yeme, içme ve israf etmeme, yetim ve dul insanların haklarını koruma, selam verme ve alma, yolculara veya yolda kalanlara yardım etme ve sağlık durumu yerinde olmayan kişilerin toplumun katı kurallarından muaf olması gibi haklardır. Bu kadar geniş bir ölçekte insanların haklarını ele alan bir dinin İslamofobi gibi bir yaklaşım nedeniyle yozlaştırılmaya çalışılması “dinde özgürlük” ilkesi ile de çelişmektedir.

Kaynakça

1. Ahmed Dawood I. ve Gouda Moamen Measuring Constitutional Islamization: The Islamic Constitutions Index [Dergi] // Hastings International and Comparative Law Review. - 2015. - 1 : Vol 38. - s. 1-74.
2. Akbaş Muhsin Reformasyon Düşüncesinde Eskatoloji: Martin Luther'de Kurtuluş ve Ahiret [Dergi] // Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. - 2017. - 3. - s. 23-30.
3. Akgündüz Ahmet ve Öztürk Said Bilinmeyen Osmanlı [Kitap]. - İstanbul : Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1999.
4. Akıllıoğlu Tekin İnsan Hakları -I- Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri [Kitap]. - Ankara : A.Ü. S.B.F. İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995.
5. Akıllıoğlu Tekin Temel Haklar Gelişmesi Üzerine Bazı Düşünceler [Dergi] // Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. - 2015. - 1 : Cilt 44. - s. 161-194.
6. Alatlı Alev Batıya Yön Veren Metinler II [Kitap]. - İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2016.
7. Anbarlı Şeniz Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. - İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006.
8. Arjomand Said Amir The Constitution of Medina: A Sociological Interpretation of Muhammad's Acts of Foundation of the "Umma" [Dergi] // International Journal of Middle East Studies. - 2009. - 41 : No 4. - s. 555-575.
9. Armaoğlu Fahir 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914) [Kitap]. - İstanbul : Kronik Kitap, 2019.
10. Arslan Hüseyin John Locke'un Siyaset Felsefesinin Temelleri Üzerine Bir Deneme [Dergi] // Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. - 2013. - 17. - s. 181-204.
11. Ateş Hamza ve Ünal Soner Devletin Doğduğu Yer: Antikçağ Ortadoğusu'nda İdari Hayat [Dergi] // Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi. - 2004. - 1. - s. 21-43.
12. Aybay Rona Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi [Kitap]. - Ankara : Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2006.
13. Baba Yasemin Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hırsızlık Suçunun Hüküm ve Sonuçları [Dergi] // İstanbul Hukuk Mecmuası. - 2013. - 1 : Cilt 71. - s. 76-106.
14. Bayar Seher Akçınar Mutlak Kaostan Ebedi Barışa: Hobbes'tan Kant'a Toplum Sözleşmeleri Teorileri

[Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Mardin : Mardin Artuklu Üniversitesi, 2019.

15. Bayraktar İbrahim İslam'ın İnsana Tanıdığı Bazı Temel Haklar ve Veda Hutbesi [Dergi] // Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. - 2010. - 10. - s. 245-269.

16. Boeri Marcelo D ve Brasi Leandro De Self-Knowledge in the Alcibiades I, the Apology of Socrates, and the Theaetetus: The Limits of the First-Person and Third-Person Perspectives [Dergi] // UNIVERSUM. - 2017. - 1 : Cilt 32. - s. 17-38.

17. Bülbül Cemil Eskiçağ Medeniyetlerinde Dünya Hâkimiyeti Düşüncesi [Dergi] // Turkish Studies. - Summer 2014. 7 : Vol 9. - s. 215-232.

18. Canpolat Gürkan Tarihi Seyir İçerisinde Hukuk Düzeni [Dergi] // Adalet Dergisi. - 2015. - 52. - s. 193-201.

19. Civelek Jale 1789 Fransız Bildirisi ve 1948 Evrensel İnsan Hakları Bildirisi [Dergi] // Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni. - 2015. - 1 : Cilt 9. - s. 1-9.

20. Clapham Andrew Human Rights: A Very Short Introduction [Kitap]. - New York : Oxford University Press, 2015.

21. Çeçen Anıl İnsan Hakları Rehberi [Kitap]. - Ankara : Bilim Yayıncılık, 1999.

22. Dam Hasan ve Karataş Meryem Değerler Eğitimi Açısından Veda Hutbesinde İnsan Onuru [Dergi] // Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. - 2014. - 2. - s. 0-75.

23. Demirci Abdurrahman Medine Vesikası: Oluşum Süreci ve Zimmet Anlaşmalarına Etkisi [Dergi] // İSTEM. - 2005. - 19. - s. 253-271.

24. Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran'ı Kerim Tefsiri [Çevrimiçi]. - 17 Mayıs 2019. - <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>.

25. Eberhard Wolfram A History of China [Kitap]. - Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1969.

26. Eke Nagehan Uçan Muhibbi Dilinden Kanuni Sultan Süleyman'ın Adalet Anlayışı [Dergi] // Türklük Bilimi Araştırmaları. - 2015. - 37. - s. 145-169.

27. Ergin Koray Osmanlı Devleti'nde Kanunnamelerden Nizamnamelere Geçiş [Dergi] // SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi. - 2016. - 39. - s. 1-26.

28. Florioti H. Hande Duymuş ve Demirci Gözde Çivi Yazılı Kanun Metinlerinde İlginç Bir Suç Tespit ve Cezalandırma Yöntemi: Suya Atılma [Dergi] // Tarih Araştırmaları Dergisi. - 2013. - 54 : Cilt 32. - s. 1-16.

29. Gemalmaz Mehmet Semih Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları [Dergi] // İnsan Hakları Yıllığı. - 1986. - 7-8. - s. 55-68.

30. Gözler Kemal Anayasa Hukukunun Genel Teorisi [Kitap]. - Bursa : Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2011.

31. Güç Ahmet Konfüçyüs ve Konfüçyüsçülük [Dergi] // Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. - 2001. - 2 : Cilt 10. - s. 43-65.

32. Gül Yunus Emre Uluslararası Ceza Mahkemesi ve İnsan Haklarına Katkıları [Dergi] // IBAD. - 2018. - 1 : 3. - s. 293-303.

33. Hazeltine Harold Dexter The Influence of Magna Carta on American Constitutional Development [Dergi] // Columbia Law Review. - 1917. - 1 : Vol 17. - s. 1-33.

34. Heyd Uriel Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat [Kitap] çev: Selahaddin Eroğlu. - Ankara : Ankara Üniversitesi Basımevi, 1983.

35. Hunt Gaillard The Virginia Declaration of Rights and Cardinal Bellarmine [Dergi] // The Catholic Historical Review. - 1917. - 3 : Vol 3. - s. 276-289.

36. İlal Ersan Magna Carta [Dergi] // İstanbul Hukuk Mecmuası. - 2011. - 1-4 : Cilt 34. - s. 210-242.

37. Kara Fatih Birleşik Krallık Avam Kamarası Çalışma Usul ve Esasları Üzerine [Dergi] // Yasama Dergisi. - 2012. - 21. - s. 7-50.

38. Karaoğlu Hatice İlay Erken Dönem Hint Tarihi II [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] - Ankara : Ankara Üniversitesi, 2015.

39. Kırdar Üner A Trilogy of Basic Human Concerns: Human Rights; Sustainable Human Development; Human Security [Dergi] // Perceptions. - 1998. - 3 : Vol 3.

40. Koçak Kürşat Koloni Çağında Hukuk [Dergi] // Nevşehir Barosu Dergisi. - 2014. - 1 : Cilt 1. - s. 163-181.

41. Kuhn Bernhard "A Chain of Marvels": Botany and Autobiography in Rousseau [Dergi] // European Romantic Review. - 2006. - 1 : Vol 17. - s. 1-20.

42. Mulgan Richard Aristotle and the Value of Political Participation [Dergi] // Political Theory. - 1990. - 2 : Vol 18. - s. 195-215.

43. Nagy Gregory The Idea of an Archetype in Texts Stemming from the Empire Founded by Cyrus [Çevrimiçi]. - 2015. - 17 Ağustos 2018. - <https://dash.harvard.edu/handle/1/15754018>.

44. Okuyan Abdurrahman Tarihi Belgeler Işığında Diğer İnanç Topluluklarıyla Birlikte Yaşamaya Dair Bazı Tarihsel Kanıtlar [Dergi] // Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. - 2008. - 2 : Cilt 8. - s. 159-172.

45. Özdemir Hacı Ahmet Son Peygamber'in (s.a.v.) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi [Dergi] // Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. - 2014. - 4 : Cilt 5. - s. 95-112.

46. Painter Sidney Magna Carta [Dergi] // The American Historical Review. - 1947. - 1 : Vol 53. - s. 42-49.

47. Price Bill History's Greatest Decisions: And the People Who Made Them [Kitap]. - New York : Chartwell Books, 2016.

48. Ridges Edward Wavell İngiliz Anayasa Hukuku [Dergi] // Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi. çev: Mukbil H. Özyörük. - 1951. - 3 : Cilt 8. - s. 183-209.

49. Sancaklı Saffet Hz. Peygamber ve İnsan Hakları [Dergi] // Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. - 2003. - 3 : Cilt 3. - s. 23-51.

50. Sencer Muzaffer Hak ve Özgürlük Kavramı [Dergi] // İnsan Hakları Yıllığı. - 1992. - 14. - s. 3-12.

51. Sencer Muzaffer İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi [Dergi] // Amme İdaresi Dergisi. - 1990. - 2 : Cilt 23. - s. 3-21.

52. Şenel Alaeddin Siyasi Düşünceler Tarihi, Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş [Kitap]. Ankara : Bilim ve Sanat Yayınları, 1995.

53. Topçuoğlu Hamide Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hammurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri [Dergi] // Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi. - 1948. - 1 : Cilt 5. - s. 284-322.

54. Tosun Mebrure Hammurabi'nin Toprak Kanunları [Dergi] // Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi. - 1963. -3-4 : Cilt 21. - s. 127-141.

55. Tuzcuoğlu Ferruh Demokratik Parlamenter Sistemin Beşiği İngiltere'nin Tarihinden İlginç Anekdotlar [Dergi] // SDÜ-İİBF Dergisi. - 1996. - 1 : Cilt 1. - s. 16-41.

56. Uzun Elif Milletlerarası Ceza Mahkemesi Düşüncesinin Tarihsel Gelişimi ve Roma Statüsü [Dergi] // Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. - 2003. - 2 : Cilt 3. - s. 25-48.

57. Vincent George E. The Laws of Hammurabi [Dergi] // American Journal of Sociology. - 1904. - 6 : Vol 9. - s. 737-754.

58. Viorst Milton The Great Documents of Western Civilization [Kitap]. - Pennsylvania : Bantam, 1967.

59. Weidner Ernst Dünyanın En Eski Kanunnameleri (Eski Şarkta Yeni Buluntular) (çev. Hasan Sevimcan) [Dergi] // Ankara Üni. Hukuk Fak. Dergisi. - 1951. - 1-2 : Cilt 8. - s. 379-383.

60. Yıldırım Yetkin The Medina Charter: A Historical Case of Conflict Resolution [Dergi] // Islam and Christian Muslim Relations. - 2009. - 4 : Vol 20. - s. 439-450.

61. Yıldızdöken Çiğdem Platonca Demokratia Kavramı [Dergi], Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi. - 2015. - 25. - s. 59-75.

Рецензент: доц. др. Сулейман Элик